

قرآن شناسی

جواد محدثی

از میان موضوعات یاد شده، پیرامون محور نخست؛ یعنی مضامین و مفاهیم و محتویات آیات قرآن کریم می پردازیم.

مفاهیم و محتوای قرآن

قرآن، کتاب هدایت بشر است و بارها تعبیر «هدی للناس» یکی از اوصاف این کتاب آسمانی مطرح شده است. هر چه که به هدایت انسان کمک کند، چه از طرح آیات و نشانه های خدا در هستی، یا سرگذشت انبیا و امت های پیشین، یا معرفی انسان های صالح و نیکوکار و سعادت مند، یا بیان احکام و مقررات الهی، یا طرح مباحث و موضوعات اخلاقی، تشریح حقایق و نفی خرافات، ترسیم سیمای بهشت و جهنم و سرانجام کار مؤمنان و کافران و سرنوشت اهل تقوا و اهل معصیت، در این کتاب وجود دارد. از این رو «تنوع مباحث» یکی از ویژگی های موضوعات قرآنی است.

شهید مطهری ضمن پرداختن به شناخت تحلیلی قرآن و این که این کتاب، روی بعضی از مطالب تکیه بیش تری دارد و از آن جمله، «خداشناسی» و «انسان شناسی» و «جهان شناسی» و شناخت جامعه انسانی و تاریخ و حیات و مرگ جوامع و... را برمی شمارد و می نویسد:

عهدنامه ای که میان خدا و بندگانش به نام «قرآن» نازل شده، معجزه جاوید پیامبر خاتم (ص) و کلام الهی و منشور احکام شرع است. بر امت مسلمان است که کتاب آسمانی دین خود را بشناسند و در معارف آن ژرف بنگرند و به احکامش عمل کنند.

پیش از هر چیز، هر مسلمانی وظیفه دارد قرآن را بشناسد. این شناخت، ابعاد مختلفی دارد که هر کدام می تواند محور یک پژوهش قرار گیرد؛ از قبیل:

- محتوای آیات قرآنی چیست؟
- فرق میان قرآن و تورات و انجیل چیست؟
- قرآن چگونه نازل شده و چگونه ثبت و نگارش یافته است؟
- دلیل مصونیت قرآن از تحریف و تغییر چیست؟
- چگونه قرآن، منبع شناخت دین و احکام الهی است؟
- چگونه این کتاب کهن می تواند نیازهای روز مسلمانان را برآورد؟
- ادب و آداب قرائت و تلاوت و حفظ قرآن چیست؟
- تعداد سوره ها، آیه ها، کلمات و حروف قرآن چند است؟
- چرا قرآن با گذشت این همه سال از نزول آن، هم چنان تازه و شاداب و زنده است؟

«مسائل بسیار زیاد دیگری در قرآن مطرح است که در این جا فهرست وار به چندتای آن اشاره می‌کنیم. از جمله این مسائل، نظر قرآن درباره خودش است، و بعد مسئله پیغمبر در قرآن و این که پیامبر را چگونه معرفی می‌کند، با او چگونه سخن می‌گوید. مسئله دیگر، تعریف مؤمن در قرآن و صفات مؤمنین است و... هر کدام از این بحث‌های کلی البته شعبه‌ها و شاخه‌هایی دارند. مثال، وقتی درباره انسان بحث می‌کنیم، طبعاً در خصوص اخلاق نیز باید

عهدنامه‌ای که میان خدا و بندگانش به نام «قرآن» نازل شده، معجزه جاوید پیامبر خاتم (ص) و کلام الهی و منشور احکام شرع است. بر امت مسلمان است که کتاب آسمانی دین خود را بشناسند و در معارف آن ژرف بنگرند و به احکامش عمل کنند.

سخن بگوییم و یا وقتی از جامعه صحبت می‌کنیم، ناگزیر باید از روابط افراد و مسئله امر به معروف و نهی از منکر، مسئله طبقات اجتماعی و... سخن به میان بیاوریم.»^۱ از مفاهیم متعدد و معارف والای قرآن کریم، به چند نمونه از مهم‌ترین موضوعات می‌پردازیم:

۱. موضوعات اعتقادی

وحی الهی برای تصحیح دیدگاه‌ها و رفتارهای انسان

از طریق عمل به دین و شریعت است. از این رو از محورهای عمده آیات قرآن، موضوعات اعتقادی است که بسیار گسترده است. برخی از آن‌ها به قرار زیر است:

خدا، توحید، آفرینش جهان، آیات الهی در هستی، اسما و صفات پروردگار، بعثت انبیا، معجزات پیامبران، حق بودن خدا و دین، امتحان الهی، اتمام حجت، سنت امتحان، شرک، پرستش بت‌ها، احتجاج‌های انبیا با اقوام مشرک، کیفیت وحی بر انبیا، نزول قرآن، فرشتگان و نقش آنان در هستی، امامت، هدایت، روز قیامت، معاد، اجر خدا بر نیکی و عذاب الهی بر بدی، اوصاف بهشت و جهنم، خلود و جاودانگی در روز قیامت، شفاعت، عمل و رابطه‌اش با جزا، لوح محفوظ، کتاب مبین، تسبیح همه موجودات، خاتمیت، نامه اعمال و...

۲. موضوعات اخلاقی و تربیتی

هدف از بعثت انبیا، تزکیه و تعلیم انسان و رشد معنوی و اخلاقی اوست. از این رو در بخش گسترده‌ای از آیات، فضایل و رذایل اخلاقی و لزوم آراسته شدن به فضیلت‌ها و پیراسته شدن از زشتی‌ها مطرح شده و خود پیامبر (ص) «اسوه کامل و نیکو» و کسی که «خُلُق عظیم» دارد، معرفی شده است.

موضوعات اخلاقی هم بسیار است. برخی از آن‌ها فهرست‌وار از این قرار است:

حسن خلق، صبر، حلم، کظم غیظ، شکر، رأفت، عفو،

احسان، نیکی به پدر و مادر، دعا و توجه به خدا در همه حال، پرهیز از غفلت، ادب در گفتار، چشم بستن از گناه، پرهیز از گفتار لغو، ذکر خدا، مخالفت با هوای نفس، یاد کردن از نعمت‌های الهی، یتیم‌نوازی، علم‌آموزی، پرسیدن از آن‌چه نمی‌دانیم، امید به رحمت خدا، مغرور نشدن به مال و مقام، فانی بودن دنیا، یاد مرگ و حساب قیامت، رهایی از عجب و خودپسندی، رعایت عدالت در

هدف از بعثت انبیا، تزکیه و تعلیم انسان و رشد معنوی و اخلاقی اوست. از این رو در بخش گسترده‌ای از آیات، فضایل و رذایل اخلاقی و لزوم آراسته شدن به فضیلت‌ها و پیراسته شدن از زشتی‌ها مطرح شده و خود پیامبر (ص) «اسوه کامل و نیکو» و کسی که «خلق عظیم» دارد، معرفی شده است.

میان مردم، عبرت از تاریخ، عفاف و پاک‌دامنی، تقوا، توکل، پرهیز از سوءظن، داشتن شرح صدر و تحمل، زشتی سخن چینی، اخلاص در عمل، پرهیز از ریاکاری، نهی از منت نهادن بر نیکی، نهی از حسد و کینه، نداشتن حب دنیا، پرهیز از تهمت، تهنجد و سحرخیزی، استغفار و توبه، تعظیم شعائر، تواضع، ترس از عذاب قیامت، خشوع و خضوع در عبادت و ...

۳. مفاهیم اجتماعی و سیاسی

اسلام، از رهبانیت و انزوا نهی کرده است. تعالیم قرآن نشان می‌دهد که این دین، اجتماعی و سیاسی است. احکام و مقررات آن نیز گواه این مسئله است. به خصوص، مقررات اسلامی که در دوره پس از هجرت تشریح شده و مخصوص دوره حکومت نبوی در مدینه است، بیشتر در

سوره‌ها و آیات مدنی به چشم می‌خورد.

در این مورد نیز به برخی از موضوعات اجتماعی و

سیاسی اشاره می‌شود:

نهی از اطاعت طاغوت، مبارزه با دشمنان متجاوز، نهی از همکاری با ظالمان، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان دیگر، دعوت به وحدت و پرهیز از تفرقه، خطر منافقان، توطئه یهود، جهاد با مشرکان و منافقان و اهل بغی، اجرای حدود و قصاص، اطاعت از پیامبر و اولوالامر، ضرورت آمادگی دفاعی در برابر دشمن، وظیفه علما در برابر مفسدان، وفا به عهد و پیمان، نفی سلطه کفار بر مسلمانان، نماز جمعه و نماز خوف، آشتی دادن میان گروه‌های درگیر مسلمان، استقامت در میدان نبرد، انفال و ثروت‌های عمومی، خمس و زکات، هجرت در راه خدا، لزوم پای بندی به بیعت، پناه دادن به مشرکان پناه‌جو، حقوق اهل ذمه، برائت از مشرکان، داشتن قبله مستقل، انجام فریضه حج، امر به معروف و نهی از منکر، پرهیز از دوستی و مراوده با دشمنان خدا، ویژگی‌های حزب الله و

حزب الشیطان، حفظ اسرار در مقابل بیگانگان، صلۀ رحم، طاغوت‌های اقتصادی، ولایت خدا و پیامبر بر مسلمانان، حرام بودن فرار از جنگ، وعده به امامت مستضعفان و وراثت صالحان.

۴. احکام فقهی

مسائلی که به رفتار و عمل انسان در بُعد فردی و اجتماعی مربوط می‌شود و از آغاز تولد تا واپسین دم رحلت را شامل می‌گردد، «فقه» نام دارد.

به تعبیر شهید مطهری: «مسائلی که در جهان امروز تحت عنوان حقوق طرح می‌شود، با انواع مختلفش: حقوق اساسی، حقوق مدنی، حقوق خانوادگی، حقوق جزایی، حقوق اداری، حقوق سیاسی و... در ابواب مختلف فقه با نام‌های دیگر پراکنده است. به علاوه در فقه، مسائلی هست که در حقوق امروز مطرح نیست. مانند مسائل عبادات»^۲

موضوعات فقهی را به «عبادات»، «عقود» و «ایقاعات» تقسیم کرده‌اند و هر یک از این سه شاخه به زیر مجموعه‌های بسیاری تقسیم شده است. در آیات قرآن بخش‌های فراوانی به مسائل فقهی مربوط است و موضوعاتی هم‌چون نمونه‌های زیر دیده می‌شود:

نماز، روزه، خمس، زکات، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، ارث، ارتداد، ازدواج و طلاق، مهریه و نفقه، حجاب، محرم و نامحرم، اوقات نماز، قبله، طهارت و

نجاست، بلوغ، اموال یتیمان، نگاه، تقیه، تیمم، غسل، وضو، حدّ دزدی و شراب و تهمت، طواف و قربانی، بیع و داد و ستد و رشوه، دبه، ذبح حیوانات، حیوانات حلال گوشت و حرام گوشت، نماز جمعه، ربا، قرض الحسنه، شراب خواری، خوردن اموال دیگران به باطل، شیردادن به فرزند، عقد دائم و موقت، اذان، لمس قرآن، ظهار، لعان، کفاره، عادت زنانه، غنائم جنگی، پرهیز از تجمل زنان برای نامحرم (تبرج)، فرزندکشی، نهی از قتل بی‌گناهان،

اسلام، از رهبانیت و انزوا نهی کرده است. تعالیم قرآن نشان می‌دهد که این دین، اجتماعی و سیاسی است. احکام و مقررات آن نیز گواه این مسئله است. به خصوص، مقررات اسلامی که در دوره پس از هجرت تشریح شده و مخصوص دوره حکومت نبوی در مدینه است، بیشتر در سوره‌ها و آیات مدنی به چشم می‌خورد.

قسم دروغ، شاهد گرفتن برای قرض، مهلت به معسر (تنگ‌دستی که توانایی پرداخت بدهی را ندارد)، کتمان شهادت، کیفر محارب و مفسد فی الارض، حرمت زنا و لواط و کم فروشی و کنز، احکام نماز و روزه مسافر، وصیت، نشوز، کفالت، ودیعه و... .

۵. موضوعات تاریخی

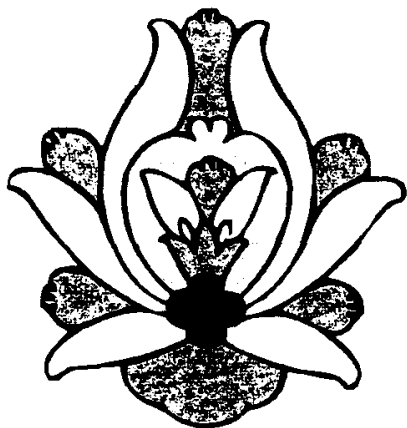
تاریخ از نگاه قرآن، «موزه عبرت» و «مدرسه ذکر» است و سرگذشت پیشینیان آینه‌ای است که رمز و راز سعادت‌ها و شقاوت‌ها و ضعف‌ها و قوت‌ها و کام‌یابی‌ها و شکست‌ها را در زندگی افراد و گروه‌ها در آن می‌توان دید. از این رو قرآن می‌فرماید: «لقد كان في قصصهم عبرة لأولی الابواب»^۳ در داستان آنان عبرتی برای خردمندان است. در قرآن، هم از تاریخ نیکان و صالحان یاد شده، هم از فاسدان و ظالمان، هم سرگذشت مؤمنان مطرح شده، هم

تاریخ از نگاه قرآن، «موزه عبرت» و «مدرسه ذکر» است و سرگذشت پیشینیان آینه‌ای است که رمز و راز سعادت‌ها و شقاوت‌ها و ضعف‌ها و قوت‌ها و کام‌یابی‌ها و شکست‌ها را در زندگی افراد و گروه‌ها در آن می‌توان دید.

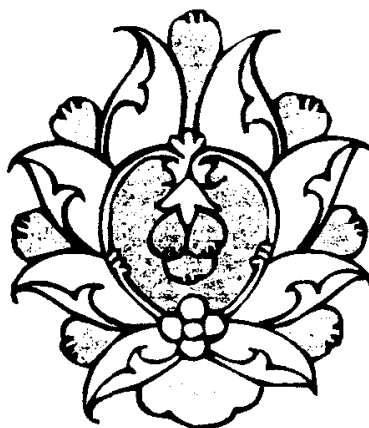

سرانجام کافران، تا از آن الهام گرفته شود و از این عبرت، حجم وسیعی از آیات قرآن کریم، در بردارنده وقایع امت‌های گذشته است، تا از این رو هم الگوهای شایسته را برای ره‌پویان حق نشان دهد، هم از سیه‌روزی فاسدان و عنودان، چراغی بفرورد تا آیندگان از تاریخ گذشتگان درس بگیرند.

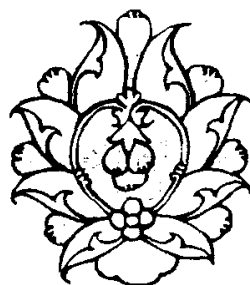
قرآن کریم، هم از افراد یاد کرده است (چه نیک و چه بد)، هم از امت‌های مختلف، هم از گروه‌های اجتماعی در زمان‌ها و ادوار تاریخی. این حجم بسیار از موضوعات تاریخی آن قدر بسیار است که حتی فهرست‌وار هم نمی‌توان در این جا آورد. لیکن برای نمونه به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

سرگذشت پیامبرانی چون آدم، یونس، نوح، ابراهیم، اسماعیل، موسی، عیسی، یعقوب، داود، یوسف، یحیی، زکریا، لوط، اسحاق، ذی‌الکفل، شعیب و...، گروه‌هایی هم چون اصحاب مدین، اصحاب رث، اصحاب اخدود، اصحاب سبت، اصحاب فیل، اصحاب کهف، اصحاب حجر، اصحاب ایکه، قوم عاد و ثمود و تبع، جادوگران نهان موسی، احبار و رهبان در پیروان حضرت موسی و حضرت عیسی، داستان‌های هابیل و قابیل، آدم و حوا در بهشت و هبوط آنان، قوم بنی اسرائیل و عبور از نیل، اسباط، آل داود، آل عمران، انصار، مهاجرین، اهل بیعت رضوان، منافقان، سابقان، قریش، قوم نوح، داستان کشتی نوح، باغ شذا، سد مارب، بنی اسرائیل، حواریون، پیامبران اولوالعزم، ناقه صالح، طالوت و جالوت، فرعون و هامان و قارون و ابولهب، حضرت مریم و همسر فرعون (آسیه)، جنگ ایران و روم، قصه هاروت و ماروت و ذوالقرنین و یاجوج و ماجوج، جنگ بدر و احزاب و حنین، سامری و گوساله پرستی، بلعم باعورا، یونس و شکم ماهی، نزاع و

زلزله، صاعقه، خلقت انسان، نطفه و علقه و مضغه، گنج‌های زیرزمینی، رزق و روزی همهٔ جنبندگان، رود نیل، دریای شور و شیرین و مجمع‌البحرین، خوابیدن و بیدار شدن انسان، طعام‌های مختلف، عسل، خیار، سیر، پیاز، عدس، جابه‌جایی شب و روز، اختلاف رنگ‌ها و زبان‌ها، اقوام و قبایل مختلف بشری، حرکت کوه‌ها، خزندگان و

مسائلی که به رفتار و عمل انسان در بُعد فردی و اجتماعی مربوط می‌شود و از آغاز تولد تا واپسین دم رحلت را شامل می‌گردد، «فقه» نام دارد.

چهارپایان و آبزیان، پروانه، زنبورعسل، شتر، مورچه، کلاغ، گاو، بز، گوسفند، مار، ماهی، نهنگ، رعد و برق، زوجیت عمومی، مگس، آتشفشان، بادهای زرد و سیاه، سرما و گرما، خاک، هدهد، شیر و لبنیات و گوشت دام و ماهی، صفوف پرنندگان آسمان، کشتی، کاهش و فرسایش زمین، خسوف خورشید، چرخش زمین و سیارات، کوه طور و کوه جودی و... بسیاری موضوعات دیگر.

توجه به این همه پدیده‌ها که هر کدام با هدفی و در راستای هدایت و تذکری در آیات قرآن آمده است، روش هدایتی قرآن را نشان می‌دهد و به «عینیت» در زندگی تأکید می‌کند و چشم انسان را به روی «آیات آفاقی» و «آیات انفسی» می‌گشاید.

البته محورهای یاد شده، نهایی و جامع همهٔ موضوعات نیست و هر کس می‌تواند با نگرشی خاص، مفاهیم قرآن را دسته‌بندی خاص کند و محتوای این منشور آسمانی را ترسیم نماید. مثلاً می‌توان این عنوان‌ها را هم ذکر کرد و برای هر کدام زیر مجموعه‌ها و شواهدی آورد:

- الگوهای قرآنی؛
- سنت‌های الهی در خلقت؛
- گروه‌های اجتماعی؛
- تعلیم انبیا در تاریخ؛
- افراد مدح شده و مذمت شده در قرآن؛

حسادت‌هاییل و قابیل و... بسیاری موضوعات دیگر که هر کدام شرح و تفسیر و تاریخی دارد که در کتاب‌های تفسیر و تاریخ انبیا و قصص قرآن بیان شده است.

ع. پدیده‌های طبیعی

جلوهٔ مفهومی دیگری که در آیات قرآن دیده می‌شود، توجه دادن به مظاهر قدرت الهی در جهان خلقت است. این یکی از بهترین شیوه‌های «خداشناسی» است که در قرآن مطرح است؛ یعنی یادآوری «آیه»های صنع الهی و برانگیختن نگاه «آیه بین» و «آیه شناس» در انسان، تا از رهگذر این نشانه‌ها به خالق آن‌ها پی ببرد.

خداوند بارها پس از ذکر این نمونه‌ها تأکید می‌فرماید که در همهٔ این‌ها آیات و نشانه‌هایی برای آنان است که اهل تعقل و تفکر و شنیدن و دیدن و ایمان و بصیرت‌اند.^۴ و از کسانی که بی تفاوت و غافلانه از کنار آیات الهی می‌گذرند، انتقاد و نکوهش می‌کند و می‌فرماید: «و کاین من آیه فی السموات و الارض یمرون علیها و هم عنها معرضون»؛^۵ چه بسا آیات و نشانه‌های الهی که در زمین و آسمان است و اعراض کنان از کنار آن‌ها می‌گذرند.»

این نمونه‌ها آن قدر زیاد است که حتی نام تعدادی از سوره‌های قرآن هم برگرفته از همین پدیده‌های طبیعی و آثار قدرت خدا در جهان است، هم‌چون سوره‌های: بقره، انعام، نمل، عنکبوت، نحل، فیل، رعد، شمس، قمر، لیل، ضحی، نور، دخان، حدید، بروج، فجر، علق، فلق.

در این بخش هم به شماری از پدیده‌های طبیعی که در قرآن مطرح شده است اشاره می‌کنیم:

آب، باد، باران، ابر، آتش، تگرگ، سیل، رود، چشمه، دریا، طوفان، شب، روز، ستاره، ظلمت، نور، سایه، روشنایی، کوهستان، دره، موج، آسمان، زمین، دحوالارض،

- ویژگی‌ها و اوصاف خود قرآن در قرآن؛

- اوصاف انسان (مثبت و منفی)؛

- موضوعات اقتصادی؛

- استخراج اعلام و اشخاص؛

- موضوعات متفرقه.

آن چه در این پژوهش ارائه شد، برای توجه دادن اذهان به کلیاتی در باب مفاهیم قرآن کریم بود، تا به صورت اجمال بدانیم در این کتاب مقدس که یادگار حضرت رسول (ص) و یکی از «ثقلین» است، از چه چیزهایی بحث شده است.

امید است این نکات، انگیزه ما را در مطالعه و تدبیر در آیات قرآن افزایش دهد و انس ما را با کلام خدا که دریایی موج از حکمت‌های متعالی و آموزه‌های ناب و انسان‌پرور است بیش‌تر کند.

قرآن، حیات روشن دل‌هاست

قرآن، فروغ و شمع محفل‌هاست

دل از فروغش نور می‌گیرد

جان، از پیامش شور می‌گیرد

قرآن، کتاب مکتب و آیین

قرآن، کتاب استوار دین^۶

● محورهای پژوهش:

لطفاً فقط یکی از محورهای زیر را انتخاب کرده و درباره آن مقاله بنویسید.

۱. وجوه و جهات اعجاز قرآن چیست؟

۲. مفاهیم یکی از سوره‌های آل عمران، انعام، اعراف، یا توبه را تبیین کنید؟

۳. سیمای قرآن در آیات قرآن چگونه ترسیم شده است؟

۴. بررسی روایات اسلامی درباره قرآن کریم و جایگاه آن.

۵. سیر نزول و نگارش و تدوین قرآن را بررسی کنید؟

۶. دلایل عدم تحریف قرآن چیست؟

۷. دیدگاه‌های شهید مطهری (ره) درباره قرآن کریم.

۸. ویژگی‌های قرآن.

● منابع پژوهش:

۱. شهید مطهری، شناخت در قرآن و آشنایی با قرآن.

۲. محمدباقر حجتی، تاریخ قرآن کریم.

۳. حسین جوان‌آراسته، درسنامه علوم قرآنی.

۴. رجبعلی مظلومی، پژوهشی پیرامون آخرین کتاب الهی.

۵. جواد محدثی، آشنایی با سوره‌ها؛ هزار موضوع، هزار آیه.

۶. ناصر مکارم شیرازی، قرآن و آخرین پیامبر.

۷. حسین اسرار، دانستنی‌های قرآن.

۸. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، پرسمان علوم قرآنی.

۹. محمدباقر سعیدی روشن، علوم قرآن.

۱۰. محمدهادی معرفت، آموزش علوم قرآن.

۱۱. علی حجتی کرمانی، تاریخ و علوم قرآن.

۱۲. دفتر برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش، آشنایی با قرآن.

۱۳. شهید هاشمی‌نژاد، قرآن و کتاب‌های آسمانی دیگر.

* * *

● پی‌نوشت‌ها:

۱. شهید مطهری، ج ۱ (چاپ سوم، انتشارات صدرا)، ص ۳۲.

۲. آشنایی با علوم اسلامی، (اصول فقه، فقه)، ص ۵۲.

۳. یوسف (۱۲) آیه ۱۱۱.

۴. مثل آیات: ۷۷ سوره حجر و ۱۱، ۱۳، ۶۵، ۶۷، ۶۹ و ۱۰۱ سوره نحل.

۵. یوسف (۱۲) آیه ۱۰۵.

۶. برگ و بار، ص ۲۲۷.

آخرین مهلت ارسال پژوهش (۱۳۸۷/۹/۳۰) می‌باشد.

به ده مقاله از مجموع مقالات ارسالی مشترکان درباره دو موضوع ارائه شده (۱ و ۲) که بیشترین امتیاز را کسب نمایند جوایز نفیسی به قید قرعه اهدا خواهد شد در ضمن به تعدادی از بقیه مقالات پژوهشگران که معیارهای مقاله‌نویسی در آنها بیشتر رعایت شده باشد جوایزی اهدا خواهد گردید.